

بازخوانی جایگاه ارزشی دیوارنگاره‌ها در روند ثبت میراث معماری ایران و جهان

بهنام پدram* عبدالله جبل عاملی** بهشاد حسینی***

چکیده

مقاله حاضر در جست و جوی نقش دیوارنگاره‌ها و میزان تأثیر بخشی آنها در فرایند ثبت میراث جهانی غیر منقول است. میراث جهانی غیر منقول مورد نظر در این پژوهش، هم اثر معماری حامل نقاشی دیواری می‌تواند باشد و هم آن که خود دیوارنگاره به صورت مستقل ثبت گردد. جایگاه ارزشی دیوارنگاره‌ها از هر سبک و سیاقی که باشند، مشخص‌کننده اهمیت این موضوع است. از آنجا که نمونه‌های دیوارنگاره‌ای که نقشی بنیادین را در نامزدی و سپس کسب امتیاز میراث جهانی داشته‌اند کم نیستند، در پژوهش حاضر که رویکردی توسعه‌ای دارد، با تعمق در پرونده‌های ثبتی آنها و تحلیل کیفی و کمی (توصیفی و مقایسه‌ای) رویکردهای در نظر گرفته‌شده از سوی کمیته میراث جهانی در پرونده‌های آثار غیر ایرانی و نمونه‌های ایرانی، این نمونه‌ها بررسی شده‌اند. این رویکردها دربردارنده دیدگاه‌هایی است که کمیته میراث جهانی درباره دیوارنگاره‌های موجود در بناهای مختلف به آنها توجه کرده‌است. در این راستا در نمونه‌های ایرانی ثبت‌نشده، دیوارنگاره‌هایی دیده می‌شوند که به دلیل دارا بودن ارزش‌های خاص خود اهمیتی کمتر از نمونه‌های ثبت‌شده جهانی ندارند و می‌توانند با رعایت تمهیداتی از مراجع ذی‌ربط، نقشی اساسی برای ثبت آثار معماری کشور در فهرست میراث جهانی داشته‌باشند. اگرچه دیوارنگاره را بایستی جزئی جدایی‌ناپذیر از یک کالبد معماری دانست اما خود دیوارنگاره قادر است به عنوان یک اثر یادمانی و عامل بالقوه ارزشی، آنچنان اهمیت یابد که نه تنها بار ارزشی سازه معماری حامل خود را بردوش کشد بلکه خود نیز، اثری مستقل برای ثبت یک اثر غیر منقول در فهرست میراث جهانی باشد. از همین رو، در رویکردی نوین برای ارزش‌گذاری دیوارنگاره‌های ایرانی، ۹ عامل ارزشی معرفی و تفسیر گردیده‌اند.

کلیدواژگان: میراث جهانی، میراث معماری، دیوارنگاره، اصالت، تزئینات معماری، معیارهای میراث جهانی.

* استادیار و عضو هیأت علمی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان.

** استادیار و عضو هیأت علمی، دانشکده معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد خوراسگان، اصفهان.

*** دانشجوی دکتری تخصصی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان.

مقدمه

دیوارنگاره یا نقاشی دیواری، اثری هنری است که بطور مستقیم با استفاده از طرح و رنگ بر روی دیوار، سقف یا دیگر سطح دائمی بزرگ اجرا شده‌است. مشخصه متمایزکننده این آثار از دیگر نقاشی‌ها، همان بخش معماری آنهاست که نقاشی روی آنها اجرا و در فضای مورد نظر با هماهنگی کامل گنجانیده شده‌اند. بنابراین نقاشی‌های دیواری همچون پوستی برای یک کالبد، بخشی مهم و هویتی جدایی‌ناپذیر از یک سازه معماری هستند. چراکه آن بنا، بافت و شخصیت خود را در قالب ارزش‌های مادی، معنوی و تاریخی و امدار موهبت وجود آنهاست. از این منظر، به نظر می‌رسد دیوارنگاره‌ها می‌توانند به عنوان ویژگی‌ای بنیادین و عاملی بالقوه و قدرتمند در یک سازه معماری، برای ثبت در فهرست میراث جهانی یونسکو به حساب آیند. بطوری که می‌توانند از ارزش ویژه‌ای برخوردار شده و وجود آنها به عنوان اولویت اصلی و نخستین برای ثبت یک اثر معماری در فهرست میراث جهانی، در نظر گرفته‌شود. در اولویت بعدی، آنها می‌توانند به عنوان بخشی از هویت و ویژگی قدرتمند یک بنا، در ساختار آن ایفای نقش نمایند. در معمول‌ترین حالت نیز می‌توانند به عنوان بخشی از روال زندگی اثر در طول تاریخ برای ثبت یک اثر معماری باشند. آشکارا با این تفاسیر، حفاظت از آثار نقاشی دیواری هر کدام از این سه رده‌بندی به عنوان عاملی برای تأیید صحت و یکپارچگی بنا، خود موضوعی مهم و درخور توجه خواهد بود. بنابراین رویکردهای مرتبط با محافظت از نقاشی‌های دیواری حتی آنهایی که در حال حاضر به دلیل پوشیده‌شدن با لایه‌های الحاقی قابل مشاهده نیستند، در هر اندیشه‌ای وجود دارد. قوانین و مقررات برای حفاظت از این چنین آثاری تخریب، آسیب یا ایجاد تغییر در نقاشی‌های دیواری یادمانی و محیط وابسته به آنها را ممنوع کرده‌است. جدای از این سیاست‌ها و قوانین مذکور، این‌گونه نقاشی‌ها منابعی را برای تحقیق، درمان و نظارت حرفه‌ای در راستای حفظ و احیای ارزش‌های ملموس و ناملموس برای بهره‌برداری جامعه فراهم نموده‌اند. این مطالب، همگی به این نکته توجه دارند که اهمیتی که برخی از دیوارنگاره‌ها دارند به حدی است که از منظر میراث جهانی به بناهای خویش هویتی می‌بخشند که بدون وجود آنها، ماهیتی بسیار متفاوت را برای آن سازه باید در نظر گرفت. از همین رو در پژوهش حاضر ضمن معرفی ماهیت میراث جهانی، گام به گام تفاوت در رویکرد آن نهاد در قبال آثار دیوارنگاری جهان و سپس ایران با تحلیلی کیفی و کمی به شکل توصیفی و مقایسه‌ای، بررسی شده‌است.

پیشینه پژوهش

از آنجاکه کلیت این پژوهش بر محورهای اصلی میراث جهانی، دیوارنگاره‌ها و تا حدودی برخورد حفاظتی و مرمتی با آنها قرار می‌گیرد، منابعی مانند اندیشه‌های فلسفی نظریه‌پردازان درباره ارزش‌ها را که جایگاه واقعی دیوارنگاره‌ها را به عنوان آثار هنری یادمانی تعریف می‌کنند، می‌توان هم‌جهت با آنها قلمداد کرد. همچنین منشورها، توصیه‌نامه‌ها و کنوانسیون‌هایی که درباره حفاظت از میراث جهانی است و سیاست‌های لازم را تأمین نموده‌اند و منابعی که ملاحظات حفاظتی-مرمتی انجام‌شده در زمینه دیوارنگاره‌های یادمانی و تاریخچه اسلوب‌ها و روش‌ها را بررسی کرده‌اند، همگی می‌توانند از گام‌های نخستین هم‌راستا با مطالب این پژوهش باشند. در این راستا افرادی مانند فیلیپوت^۱ (۱۹۷۲)، برندی^۲ (۱۹۵۹)، ۱۹۶۳ و ۱۹۶۷)، فرانس-لانورد^۳ (۱۹۶۴) و مورا و همکاران^۴ (۱۹۷۷) ملاحظات را درباره اصول و مبانی نظری برخورد با دیوارنگاره‌ها ارائه نموده‌اند که جنبه‌های مختلف تکنیکی تا فلسفی را دربر می‌گیرند. این ملاحظات را می‌توان به عنوان دیدگاه‌هایی در نظر گرفت که پایه‌گذار استانداردهای مرمت میراث جهانی هستند. لیکن از نقطه نظر اهمیت میراث جهانی از دید سیاست‌گذاری‌های مدون، شاید بهترین منابع موجود کنوانسیون‌ها، توصیه‌نامه‌ها و منشورهای باشند که کشورهای متعهد ملزم به رعایت مصوبات آنها هستند. شاید بتوان مقدمات توجه به میراث جهانی را با معنای امروزی آن در منشور مرمت یادمان‌های تاریخی آن^۵ ۱۹۳۱ و کنوانسیون لاهه^۶ ۱۹۵۴ درباره حمایت از اموال فرهنگی هنگام مبارزات مسلحانه پی‌گیری کرد. پس از آن، منشور بین‌المللی حفاظت و مرمت یادمان‌ها و محوطه‌ها، منشور ونیز^۷ ۱۹۶۴، کنوانسیون حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان^۸ ۱۹۷۲ پاریس^۸ و قطعنامه پنجمین مجمع عمومی ایکوموس^۹ ۱۹۷۸ مسکو^۹، از عمده‌ترین کنوانسیون‌های حفاظت از یادمان‌ها به حساب می‌آیند. از آنجاکه بحث ارزش‌های میراث فرهنگی در پژوهش حاضر در راستای ثبت جهانی دیوارنگاره‌ها اهمیتی بنیادین می‌یابد، بایستی در این باره به نظریات و دیدگاه‌های ریگل^{۱۰} (۱۹۰۲)، لایپ^{۱۱} (۱۹۸۴)، فری^{۱۲} (۱۹۷۷)، سند مباحثه میراث انگلستان^{۱۳} (۱۹۷۷) و در نهایت منشور بورا^{۱۴} (۱۹۹۹) اشاره نمود. از طرفی در دوازدهمین مجمع عمومی ایکوموس که با عنوان حفاظت از میراث ساخته‌شده بومی در اکتبر ۱۹۹۹ م. در مکزیک برگزار شد، جلوه‌های مختلف غیر ملموس میراث فرهنگی مانند اسلوب‌های آفرینش هنری و آداب و سنن

اماکن منحصر به فرد و متنوعی همچون پارک حیات وحش سرنگتی^{۱۵} در شرق آفریقا، اهرام مصر، صخره حصار بزرگ^{۱۶} در استرالیا و کلیساهای باروک آمریکای لاتین میراث جهانی آدمیان را تشکیل می‌دهند. دیوارنگاره‌ها فارغ از هر تکنیک، بستر قومیتی و هدف، ابتدا بایستی از منظری پایه‌ای‌تر بررسی شوند که اصلاً یک دیوارنگاره می‌تواند جزء کدام یک از معیارهای ده‌گانه ثبت میراث جهانی یونسکو باشد. برای ثبت یک اثر در فهرست میراث جهانی، آن اثر باید از ارزش برجسته جهانی برخوردار بوده و حداقل یکی از ده معیار گزینش را به دست آورد. این معیارها در دستورالعمل‌های اجرایی کنوانسیون میراث جهانی قابل تعریف هستند که همراه با متن کنوانسیون، ابزار اصلی کار روی میراث جهانی هستند. این معیارها را بطور منظم کمیته مرتبط با آن، مورد تجدید نظر قرار می‌دهد تا منعکس‌کننده تمامیت مفهوم میراث جهانی خویش باشند.

درباره تاریخچه این معیارها در سازمان، لازم به ذکر است که از سال ۱۹۹۲ م. تعاملات قابل توجهی بین مردم و محیط زیست طبیعی به عنوان مناظر فرهنگی به رسمیت شناخته شده‌است. بنابر این تا پایان سال ۲۰۰۴ م.، سایت‌های میراث جهانی مشتمل بر شش معیار فرهنگی و چهار معیار طبیعی بود. با تصویب دستورالعمل‌های عملیاتی به منظور تجدید نظر برای اجرای کنوانسیون حفاظت از میراث جهانی، آن دو دسته در هم ادغام و در قالب تنها یک مجموعه ده‌تایی از معیارها برای بهره‌برداری از آنها ارائه گردیدند. این معیارها در آثاری که به تازگی در فهرست میراث جهانی قرار گرفته‌اند، به شکلی مشخص و در بندهای مجزا در سند ثبتی آنها لحاظ شده‌است (جدول ۱).

- معیارهای یادشده به قرار زیر است:
- آنچه نشان‌دهنده یک شاهکار از نبوغ خلاق انسانی باشد.
- ارائه‌دهنده تبادلات مهمی از ارزش‌های انسانی در طول زمان یا محدوده فرهنگی خاص در جهان مانند تحولات معماری، فن‌آوری، هنرهای به یاد ماندنی، برنامه‌ریزی شهری یا طراحی چشم‌انداز باشد.
- شاهدهی به بازتاب‌دهنده یک سنت فرهنگی یا تمدنی منحصر به فرد یا حداقل استثنایی چه سنتی زنده یا ناپدیدشده باشد.

جدول ۱. تفاوت رویکرد یونسکو در دسته‌بندی محتوایی معیارهای میراث فرهنگی و طبیعی در دو دوره زمانی متفاوت

	معیارهای فرهنگی						معیارهای طبیعی				
	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۱	۲	۳	۴	
دستورالعمل اجرایی سال ۲۰۰۲ م.											
دستورالعمل اجرایی سال ۲۰۰۵ م.	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	

(نگارندگان)

بومی مورد بحث قرار گرفتند و واجد اهمیت شناخته‌شدند (12th General Assembly of Mexico, 1999). شاید اصول ایکوموس را برای حفظ و حفاظت- مرمت نقاشی‌های دیواری که شامل پیش‌نویس پنجم و نهمی برای تصویب در مجمع عمومی ایکوموس، آبشار ویکتوریا و اکتبر ۲۰۰۳ م. بود، بتوان برجسته‌ترین منشوری دانست که بطور مشخص برای دیوارنگاره‌ها تهیه شده‌اند (ICOMOS principles for the preservation and conservation/restoration of wall paintings, 2003).

روش پژوهش

در پژوهش حاضر، این فرضیه مطرح شده که برخلاف رویکردی که در کشور ایران برای فرایند ثبت میراث معماری رایج بوده‌است، دیوارنگاره‌ها قادرند جایگاهی اساسی در روند ثبت یک اثر در فهرست میراث جهانی داشته‌باشند. به نحوی که وجود آن اثر معماری در فهرست میراث جهانی تنها به دلیل وجود آثار دیوارنگاری شاخص آن باشد. براساس آنچه رویکرد این پژوهش بر آن استوار است و فرضیه‌های موجود هم آن را تأیید می‌کنند، در کشور ایران به شکل مدون و روشمند به جایگاه واقعی دیوارنگاره‌ها و نحوه برخورد حفاظتی و مرمتی آنها در راستای ثبت جهانی به صورت ملموس یا ناملموس اشاره‌ای نشده‌است. از همین رو، مطالب این پژوهش رویکردی توسعه‌ای به مفهوم تعالی بخشی پژوهش‌های قبلی که در راستای بهینه‌سازی نگرش‌های موجود در زمینه چگونگی معرفی آثار است و برای نامزدی آثار معماری دارای دیوارنگاره سرزمین ایران به منظور ثبت آنها در فهرست میراث جهانی یونسکو انتخاب شده‌اند، دارد. شایان یادآوری است که نگارندگان این رویکرد را با استفاده از روش‌های گردآوری اطلاعات از آرشیوها، پرونده‌های ثبت جهانی و تجزیه و تحلیل کیفی و کمی (توصیفی و مقایسه‌ای) آنها مطرح کرده‌اند.

معیارهای ثبت جهانی و شاخصه‌های ارزشی دیوارنگاره‌ها

در تعریف میراث جهانی بیان می‌شود که آنچه از گذشته به آدمی ارث رسیده، با وی زندگی می‌کند و به نسل آینده هم منتقل می‌کند، است. میراث فرهنگی و طبیعی ما از منابع غیر قابل تعویض زندگی و الهام‌بخش هستند. بنابر این

با عنایت به این معیارها، اکنون لازم است حوزه را به معنای اخص کلمه در موضوع حاضر، دیوارنگاره‌ها، محدود کرد. همچنین جایگاهی که می‌تواند یک دیوارنگاره را صرف نظر از اولویت‌بندی و ارزش‌هایی که آنها را نسبت به بقیه شاخص می‌نماید، در معیارهای گفته‌شده قرار دهد، نشان داد. با توجه به این نکته، یک دیوارنگاره نه تنها از نظر معیار اول از معیارهای فرهنگی شش‌گانه می‌تواند تجلی‌نووغ و خلاقیت بشری باشد بلکه ارائه‌دهنده تحول خصلت‌های بشری است که می‌تواند منعکس‌کننده فرازهایی از تفکر، باورها و سرگذشت آن هم باشد. بنابر این، یک دیوارنگاره بسته به ویژگی و شرایط آن از دیدگاه‌های متفاوت، کم و بیش به نحوی می‌تواند در تمامی پنج معیار فرهنگی بعدی ثبت جهانی نیز قرار گیرد. درباره این نکته، بایستی بیان کرد با توجه به مدارکی که در پرونده‌های ثبتی میراث جهانی یونسکو آورده شده‌است، دیوارنگاره‌ها کم و بیش خصوصاً در برخی از آثار فرهنگی قاره اروپا، جایگاه ارزشی و شرایط ویژه‌ای را فراهم نموده‌اند که به عنوان یکی از ستون‌های اصلی برای ثبت آن اثر فرهنگی و یادمان، در فهرست میراث جهانی به حساب می‌آیند. در کل یادمان، یک بنای تاریخی یا بطور عام‌تر یک ساختار است. این یادمان به مناسبت گرمی‌داشت یک روز، شخصیت یا رویدادی که برای گروهی اجتماعی دارای بار تاریخی و میراث فرهنگی است، ساخته شده‌است. به عنوان نمونه، آثار معماری تاریخی مثال‌های شایعی برای این تعریف هستند. به زعم آلویس ریگل، یک یادمان حاصل اقدامی است که انسان با هدفی آرمانی و ویژه برای اشاره به شاهکارها یا سرگذشت یا ترکیبی از هر دو و زنده نگه‌داشتن آن برای مردم در زمان حال و آینده، انجام می‌دهد. همچنین بسته به آنچه قرار است در نظر تماشاگر جاودانی شود، از ابزارهای بیانی، زیبایی‌شناسی یا نوشتاری یا مخلوطی از آنها استفاده می‌شود. (Reigl, 1902: 15-21) حال با این تعریف، اشیا و آثار هنری، معماری یا ادبی نیز قادر خواهند بود که به عنوان یادمان به حساب آیند. بسته به رویکرد نوین می‌توان ارزش دیوارنگاره‌ها را براساس اندیشه خلق اثر، به آثار یادمانی و غیر یادمانی تقسیم‌نمود که هر یک دارای زیرگروه‌هایی خواهند بود. آثار یادمانی زمان پدیدآمدن برای ثبت در تاریخ و انتقال به آیندگان به وجود آمده‌اند. آثار غیر یادمانی نیز با توجه به ارزش‌های زیبایی‌شناسی، مذهبی و ... به وجود آمده‌اند. البته در این میان، ارزش‌های بینابینی نیز قابل تعریف است. نظر به این مطلب، ارزش‌های یادمانی بنابر اینکه چگونه تعریف و حد و اندازه نفوذ نیت آرمانی در آنها به چه میزانی تعیین‌گردد، براساس تعابیر

- مثالی برجسته از نوعی ساختمان، مجموعه معماری یا فن‌آوری یا چشم‌انداز که فراز یا فرازهای مهم را در تاریخ بشر نشان دهد.

- نمونه‌ای برجسته از زیستگاه سنتی انسان، استفاده از زمین یا دریا که نماینده یک فرهنگ یا فرهنگ‌ها است، یا بطور کلی بیانگر تعامل انسان با محیط زیست باشد. به ویژه هنگامی که اسلوب زندگی تحت تأثیر تحولات برگشت‌ناپذیر و کم و بیش گریزناپذیر، بی‌دفاع باشد.

- بطور مستقیم و ملموس با رویدادها یا سنن زندگی، ایده‌ها، اعتقادات، آثار هنری و ادبی شاخص جهانی آمیخته باشد. در این باره، کمیته مربوطه معتقد است که از این معیار ترجیحاً باید به شکل معیاری تکمیلی در ترکیب با معیارهای دیگر بهره‌برداری شود.

- دربردارنده پدیده‌های طبیعی شاخص یا مناطق دارای زیبایی طبیعی استثنایی و اهمیت زیبایی‌شناسی باشد.

- نمونه‌هایی برجسته به نمایندگی از مراحل عمده‌ای از تاریخ زمین همچون سابقه زندگی، فرایندهای مداوم قابل توجه زمین‌شناسی در توسعه تغییرات پوسته زمین در اثر عوامل طبیعی یا ویژگی‌های قابل توجه ژئومتریک یا جغرافیای طبیعی باشند.

- نمونه‌هایی برجسته که نماینده نمونه فرایندهای مداوم و قابل توجه زیست محیطی و بیولوژیکی در تکامل و توسعه منابع زمینی، آب شیرین، اکوسیستم‌های ساحلی و دریایی و جوامع از گیاهان و حیوانات هستند، باشند.

- محل‌هایی حاوی زیستگاه‌های طبیعی مهم و قابل توجه که از تنوع زیستی به منظور حفاظت در محل برخوردارند، باشند. همچون گونه‌های در معرض تهدید که دارای ارزش برجسته جهانی از نقطه نظر علم یا حفاظت هستند (UNESCO, The global strategy).

در معیارهای بیان‌شده، ویژگی‌های حفاظت، مدیریت، اصالت و یکپارچگی اجزای هر یک از آثاری که در این معیارها قرار می‌گیرند نیز، بسیار مورد توجه است (Ibid). جدای از معیارهای اصالت از نظر یونسکو که شامل اصالت فرم، پلان، مواد و مصالح و اصالت شیوه ساخت است (فیلدن و یوکیلتو، ۱۳۸۲)، ویژگی‌های دیگر با استفاده از شاخصه‌های مورد استفاده در طیف وسیعی از علوم تجربی تا علوم انسانی (معرفت‌شناختی)، درخور سنجش و پیمایش هستند که بحث پیرامون هر یک از این آنها خود مقالات گوناگونی را می‌طلبد. اما آنچه مسلم است برابر با موضوعی که در بخش دوم همین مقاله به آن پرداخته‌شد، ردپای هر یک از این موارد را در رویکردهای پرونده‌های میراث جهانی به وضوح می‌توان دید.

جبهه‌ها و چرخه کاملی از تم‌های مذهبی، نشان داده شده‌اند. این تزئینات ترکیب استثنایی خود را وامدار ظرافت، هویت و ترکیب رنگ‌هایی هستند که با محیط اطراف هماهنگی کامل دارند. براساس مطالب ارائه‌شده در پرونده ثبتی موجود، آنها تجسم یک پدیده منحصر به فرد و همگن هنری هستند که بطور مستقیم از مکتب بیزانس الهام گرفته‌اند. نقاشی‌های بدنه‌های داخلی و خارجی در کلیساهای ملداوی شمالی، پدیده‌ای منحصر به فرد در هنر بیزانس و شاهکاری از هنر نقاشی دیواری به حساب می‌آیند. شاهکارهای نقاشی‌های دیواری آن از نظر رنگ‌شناسی و ظرافت قابل توجهی که در طراحی و ساخت چهره‌ها به کار رفته، از ارزش فوق‌العاده زیبایی‌شناسی برخوردار هستند. دیوارنگاره‌های یادشده از لحاظ موضوعی، برگرفته از کتاب مقدس و چرخه حوادث گرفته‌شده از آن، مربوط به سنت مسیحی ارتدکس است. ایده اجرای نقاشی در پوشش کامل نمای خارجی کلیساها گواهی از یک نمونه برجسته و نوع خاصی از ساخت و ساز کلیسا و دکوراسیون است که در ملداوی آن زمان رایج بوده است. آثار حاضر نیز نشان‌دهنده زیرساخت‌های فرهنگی و مذهبی اواخر قرن پانزدهم تا اواخر قرن شانزدهم میلادی بالکان هستند. براساس آنچه در معرفی این آثار در میراث جهانی آورده‌شده و تأکید خاصی هم بر آن شده، آثار دیوارنگاری آن به شکل قابل ملاحظه‌ای از سوی شهرداری حفظ گردیده‌است. به نحوی که در طرح توسعه شهری که سال ۲۰۱۰ م. ارائه‌شده جدای توجه به کلیت خود بناها، به خوبی چشم‌انداز صومعه‌ها و حریم وابسته به آنها لحاظ‌شده و مقتضیات دیدبانی میراث جهانی را فراهم نموده‌است (whc.unesco.org). این مطالب، گویای اهمیت تأکید نهادن بر مسأله حفاظت این گونه آثار از سوی دولت‌ها به منظور مطرح کردن ثبت مستقل آثار معماری به واسطه وجود دیوارنگاری در میراث جهانی است. جدای از این مسأله، کلیت فضای ثبتی در این پرونده‌ها، به نگرش دیگری از دیوارنگاره‌ها اشاره می‌نماید که همان اسلوب دیوارنگاری قرون وسطایی در این محدوده جغرافیایی فارغ از ارزش‌های سازه‌ای فضاهای معماری است. حال با مشاهده این آثار و مقایسه اجمالی آنها با نمونه‌های مشابه داخل کشور که خود دارای ارزش‌های هنری و زیبایی‌شناسانه منحصر به فرد هستند و بعضاً از شاخصه‌های مکاتب اصیل و بنیادی مکاتب هنری شرق برخوردارند، چنین ملاحظاتی برای حفظ اصالت آنها، آنچه در مرکز توجه آثار اروپایی بوده، صورت نگرفته‌است. همین نمونه شاید مثالی گویا باشد که اولویت‌های دیده‌بانی، میراث جهانی را برای ثبت آثار در میراث جهانی مشخص نماید. بهر حال آنچه آشکار است، دیوارنگاره‌ها در این مورد ثبت شده در میراث جهانی، نقشی

مختلف می‌توانند خود مشتمل بر بسیاری از ارزش‌های گوناگونی باشند که لازم است طی فرایند تحقیق به آنها پرداخته‌شود. در برخی از تعاریف موجود یادمان‌ها، خصلت یادمانی بودن نه فقط ذاتی بلکه اکتسابی هم می‌تواند باشد. بدین معنا که شاخصه‌هایی مانند منحصر به فرد بودن، اصیل ماندن؛ دخل و تصرفی در آن صورت نپذیرفته باشد، قدمت داشتن و موارد مشابه با اینها می‌توانند به یک اثر که الزاماً نیت یادمانی شدن را نداشته‌باشد، ارزش یادمانی بخشد. اگرچه در سطحی بالاتر، تمامی تزئینات معماری نه تزئینات وابسته به معماری نیز همانند دیوارنگاره‌ها به عنوان بخش جزئی تر می‌توانند دربردارنده ارزش‌های ویژه برای ثبت جهانی باشند لیکن در پژوهش حاضر به دلیل گستردگی موضوع و جلوگیری از ورود شاخصه‌های چند بُعدی ناشی از کارکردهای متفاوت در تزئینات معماری مختلف و خاص و در تحلیل‌های برگرفته شده که باعث گستردگی بیش از حد مبحث و پیرو آنها نتیجه‌گیری سطحی می‌شود، منحصراً دیوارنگاره‌ها به دلیل ویژگی‌های خاصشان که به تفصیل بررسی خواهند شد، محور مطالعه قرار گرفته‌اند.

نقش دیوارنگاره‌ها در فرایند ثبت جهانی میراث معماری در جهان

پس از آشنایی با معیارهای ثبت جهانی و هم‌چنین برخی از شاخصه‌های ارزشی دیوارنگاره‌ها، لازم است براساس دسته‌بندی ابتدای مبحث، اولویت‌های اهمیت دیوارنگاره‌ها در نمونه آثار ثبت‌شده جهانی، به چند نمونه شاخص اشاره نمود تا شناخت جایگاه حضور و اهمیت دیوارنگاره‌ها در جریان ثبت آثار در میراث جهانی میسر گردد.

یک دیوارنگاره در شرایطی قادر است کلیت کاربردی فضای معماری را به واسطه وجود خود بازتعریف کند. بدیهی است در این حالت اگر تصور شود آن دیوارنگاره از بنا حذف گردد، کاربردی مطابق با کاربرد قبلی را نمی‌توان برای بنای مذکور در نظر گرفت. این گونه دیوارنگاره‌ها قادرند از طیف وسیعی از ارزش‌ها، مفاهیم، معانی خاص با بنیادهای هستی‌شناختی ویژه، در اینجا فارغ از ذکر ماهیت بنیادی آنها، بهره‌برند.

دیوارنگاره‌های هشت کلیسای ملداوی شمالی^{۱۷} در کشور رومانی، نمونه بارزی از این مدعا است که نقاشی‌های دیواری آن اهمیت ویژه‌ای در ثبت آن اثر در فهرست میراث جهانی داشته‌اند. بنای این هشت کلیسا، از شاهکارهایی است که از هنر بیزانس الهام‌گرفته و اواخر قرن پانزدهم تا اواخر قرن شانزدهم میلادی ساخته شده‌اند. این هشت کلیسا بدین دلیل در اروپا منحصر به فردند که دارای دیوارنگاره‌های به نسبت سالمی هستند که به صورت پوششی نظام‌مند در تمامی

بنیادین دارند به نحوی که بدون آنها صومعه‌های یادشده در فهرست میراث جهانی، هویت فعلی را نخواهند داشت (تصویرهای ۳-۱).

نمونه دیگر، مقبره‌های پادشاهی کاجیور^{۱۸} در کشور چین، متعلق به بازه زمانی قرن سوم قبل از میلاد تا قرن هفتم میلادی هستند که بقایای باستان‌شناسی از سه شهر و چهل مقبره را دربر می‌گیرند. دیوارنگاره‌های موجود در برخی از معابد، معیار اول ثبت میراث جهانی را از آن خود کرده‌اند آن چنان که این مقابر نیز نماینده مرحله‌ای از شاهکار و نبوغ خلاق بشری در نقاشی دیواری و ساختار آن است. نقاشی‌های یادشده تنها نمونه‌های باقی‌مانده این فرهنگ بوده که برخی از حقایق را مانند نحوه تدفین رایج در آن زمان نشان می‌دهند. نقاشی‌های مقبره‌ای با موضوعات توصیف صحنه‌های زندگی روزانه، مهمانی‌ها، ورزش، شکار، طبیعت، خدایان، فرشته‌ها، اژدها و دیگر موضوعات درحالی که نشان‌دهنده مهارت‌های هنری است و پیرو اسلوب خاصی بوده، نمونه‌ای بارز از تأثیرپذیری فرهنگ‌های رایج همجوار هستند. درواقع این دیوارنگاره‌های اشرافی بیانگر دستاوردهای عظیم هنری و معماری این تمدن هستند (whc.unesco.org/en/list/1135/documents)، (تصویر ۴).

گورستان اتروسک سروتاری و تارکونیا^{۱۹} نیز مانند مورد قبل، دارای دیوارنگاره‌هایی است با برخورداری از شاهکارهای نبوغ خلاق که معیار اول ثبت جهانی را از آن خود ساخته‌اند. نقاشی‌های آن در ابعاد بزرگ اجراشده و به دلیل کیفیت و محتوای خاص آنها که جنبه‌های مختلف زندگی همچون زندگی، مرگ و اعتقادات دینی از اتروسک باستان را به نمایش گذاشته‌اند، استثنایی هستند. برخی از آنها مراسم تشییع جنازه و برخی دیگر طرح‌های برنامه‌ریزی شهری و معماری را در یک شهر باستانی نشان می‌دهند که در سند معرفی میراث جهانی از آنها با عنوان منبع اطلاعاتی غیرقابل جایگزین زندگی تمدن اتروسک، یاد شده است (whc.unesco.org/en/list/1158/documents). آنچه مسلم است این آثار دیوارنگاری به واسطه قدمت و همچنین شرایط مناسبی که از لحاظ اصالت از هر جنبه‌ای دارند، به عنوان اسنادی بارز برای ثبت در فهرست میراث جهانی قلمداد می‌شوند.

کلیساهای نقاشی‌شده در منطقه ترودوس^{۲۰} قبرس، شامل ده صومعه است که همگی در فهرست میراث جهانی قرار گرفته‌اند. از آنجایی که همگی نمونه‌های بارزی از تحول نقاشی دوران بیزانس و بیزانس پسین به حساب می‌آیند، برای مورخان هنری ارزشمندند. این کلیساها نمونه‌ای از معماری ساده مذهبی روستایی در طول دوره بیزانس هستند که به خوبی

از آنها حفاظت شده‌است. دیوارنگاره‌های پرکار آنها در دید اول شاید تا حدودی با سادگی سازه بنا و سبک روستایی آن سازه‌ها در تضاد باشد اما شاهکار نقاشان بیزانس پسین با سبک روستایی سازه، در هماهنگی کامل با معماری بومی آن است (whc.unesco.org/en/list/351/documents). بیشتر نقاشی‌های این دیوارنگاره‌ها مربوط به سده‌های یازدهم و دوازدهم میلادی است که از با ارزش‌ترین دیوارنگاره‌های بیزانسی به شمار می‌روند. جدای از قدمتی که دیوارنگاره‌های یادشده دارند، به واسطه هنرمندان معروفی که آنها را آفریده‌اند و همچنین سالم‌بودن آنها و اصالتی که بر خود دارند، همگی شرایطی را فراهم نموده‌اند که می‌توان به جرأت ادعا کرد که این آثار از شاخص‌ترین آثاری هستند که مراحل ثبت جهانی شدن‌شان تنها وامدار وجود دیوارنگاره‌ها (نقاشی‌های) شاخص آنهاست (تصویر ۵).

در اسناد مرکز تاریخی شهر بروژ^{۲۱} در بلژیک نیز یکی از معیارهای مشخص برای ثبت آن اثر، وجود دیوارنگاره‌هایی بوده‌است که سبب‌شده به عنوان زادگاه اولیه مکتب نقاشی دیواری فلاندرز و مرکزی برای حمایت و توسعه نقاشی در قرون وسطی به حساب آید. هنرمندانی چون جان ون آیک و هانس مملینگ از هنرمندان این مکتب بوده‌اند که به دیوارنگاره‌های موجود در این منطقه ارزش و اهمیت بخشیده‌اند (whc.unesco.org/en/list/996/documents/). بدیهی است در چنین موردی دیوارنگاره‌ها افزون بر ارزش قدمتی که دارند به

تصویر ۱. فضای بیرونی کلیسای سنت جورج صومعه Voronet سابق، دیوارنگاره‌های موجود در آن شاخص‌ترین عنصر مرکز توجه در شکل کلی بناست (http://romaniantouristguide.ro).

قرن چهاردهم میلادی به مهارت استثنایی هنرمندان مکتب نقاشی تارنو^{۲۴} اشاره می‌نماید. نقاشی‌های دیواری کلیساهای ایوانوو نشانی استثنایی از حساسیت هنری قابل توجه برای نقاشی قرن چهاردهم بلغاری و هنر قرون وسطی بوده و یک دستاورد مهم در هنر مسیحی در جنوب شرقی اروپا به شمار می‌روند. چرا که تصویرهای آن نشان‌دهنده حلقه زنجیر گذر از هنر بیزانس و دمیدن روح به موضوعات و مضامین تصویرشده مذهبی است (whc.unesco.org/en/list/45/documents). نقاشی‌های دیواری یادشده، معرف هنر استثنایی قرن چهاردهم

لحاظ تاریخی نیز گویای فراز و نشیبی از یک سنت یا مکتب هنری هستند که با بهره‌بردن از ارزش اسمی آفریننده آن، می‌توانند واجد ارزش‌های گوناگونی گردند.

در دره رودخانه روسنسکی^{۲۲} در شمال شرق بلغارستان نیز، مجموعه‌ای از کلیساها به شکل دخمه‌های کنده‌شده کوچک، صومعه‌ها و سلول‌های توسعه‌یافته در مجاورت روستای ایوانوو^{۲۳} وجود دارد. اینجا نخستین محلی است که اولین زاهدان گوشه‌نشین، سلول‌ها و کلیساهای خود را طی قرن دوازدهم میلادی در آنجا حفر کردند. نقاشی‌های دیواری

تصویر ۳. بخشی از دیوارنگاره‌های موجود در فضای داخلی کلیسای سنت جورج صومعه Voronet سابق (http://whc.unesco.org/en/list/598/gallery/).

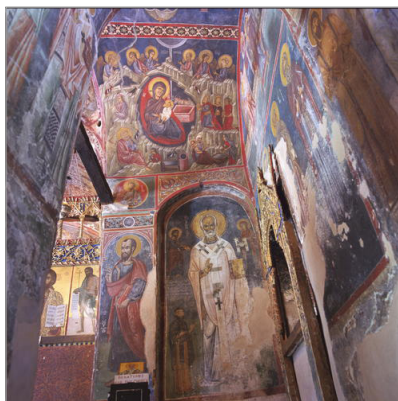
تصویر ۲. دیوارنگاره‌های موجود در فضای داخلی کلیسای سنت جورج صومعه Voronet سابق (http://whc.unesco.org/en/list/598/gallery/).

(http://whc.unesco.org/en/list/1135/gallery/)

تصویر ۴. نمونه‌هایی از دیوارنگاره‌های موجود در مقابر پادشاهی کایپورو

(http://whc.unesco.org/en/list/351/gallery/)

تصویر ۵. نمونه‌هایی از دیوارنگاره‌های موجود در فضای داخلی کلیساهای منطقه تردوس

نقش دیوارنگاره‌ها در فرایند ثبت جهانی میراث معماری در ایران

نظر به مطالب بیان شده که به شکل مستند از اسناد ثبتی نمونه‌های اکثر اروپایی آورده شده‌بود، حال بایستی با مراجعه به اسناد ثبتی مربوط به آثاری که از کشور ایران در فهرست میراث جهانی قرار گرفته‌اند، به جایگاه دیوارنگاره‌ها در روند ثبت آنها پی‌برد. بطور کلی می‌توان برآورد کرد که متأسفانه در این اسناد جایکه بطور شاخص و به گونه‌ای مشخص به دیوارنگاره‌های موجود در برخی از بناهای کشورمان حتی اشاره قابل توجهی شده‌باشد، وجود ندارد. چه در مورد بناهای حاشیه میدان نقش جهان اصفهان، چه باغ‌های ایرانی و چه گنبد سلطانیه. البته درباره گنبد سلطانیه به تزئینات معماری شایان توجه آن اشاره شده‌است که انتظار می‌رفت با وجود شاهکارهای دیوارنگاری قابل توجه موجود، بخشی از معیارها را به این موضوع اختصاص دهند. برای بررسی چنین مدعایی شاید بهترین گزینه، اسناد ثبتی آثار موجود در ایران باشد که از لحاظ وجود آثار دیوارنگاری، غنی و شاخص هستند. در مجموعه میدان نقش جهان، تنها به ویژگی‌های معماری یادمان‌های چهار طرف میدان بدون بیان کردن ویژگی‌های ارزشی دیوارنگاره‌های موجود مانند آثار دیوارنگاری عالی‌قاپو و سردر قیصریه و وجود آثار رضا عباسی در عالی‌قاپو به عنوان نقاش صدرنشین مکتب اصفهان اشاره شده‌است. اگرچه دیوارنگاره سردر قیصریه براساس شاخصه‌های ارزشی مورد توجه جهانی بدون احتساب جنبه‌های ارزشی دیگر، خود به تنهایی از نظر ابعاد شاهکار عظیمی است و یکی از بزرگ‌ترین نقاشی‌های تمپرای^{۲۶} خاورمیانه به شمار می‌رود و از نظر تکنیک هم، یک اثر منحصر به فرد مکتب اصفهان است (تصویر ۸).
 در مجموعه باغ‌های ایرانی که همگی با عنوان "باغ ایرانی" در فهرست آثار میراث جهانی ثبت شده‌اند، کوشک‌ها و

میلادی در بلغارستان قرون وسطایی هستند زیرا دستاوردی مهم در هنر مسیحی جنوب شرقی اروپا قلمداد می‌گردند. همچنین آنها، نماینده خروج از قواعد پیکرنگاری بیزانس و نفوذ روح در شخصیت‌هایشان تحت چارچوب‌های نئوکلاسیک هستند. دارا بودن شاخصه‌های قوی هنر هلنی همچون برهنگی، منظره، ترسیم فضای معماری پس زمینه، ایجاد فضای درام و عاطفی، این آثار را به شاهکاری استثنائی تبدیل کرده‌است. این نمونه نیز یکی از مثال‌های شاخص برای فضاهای معماری است که تنها به دلیل وجود دیوارنگاره‌ها در آن، ثبت جهانی شده‌است (تصویر ۶).

آخرین نمونه این بخش، کلیسا و صومعه سانتا ماریا دل گرازی^{۲۵} است که یکی از معروف‌ترین شاهکارهای دنیا، دیوارنگاره شام آخر، اثر لئوناردو د/وینچی را در خود دارد. این اثر به لحظه‌ای اشاره می‌نماید که مسیح میان حواریون می‌گوید: «یکی از شما هویت مرا آشکار خواهد کرد.» درواقع، هنرمند احساسات شخصیت‌ها را در زمان شنیدن سخن مسیح کاملاً رسا به تصویر کشیده‌است. در مدارک ثبتی این بنا پس از بیان مفصلی درباره دیوارنگاره‌اش، به ویژگی‌های دیگری همچون سازه گنبد مرتفع آن اشاره شده‌است. از آنجایی که این اثر جزء اولین بناهایی بوده که به ثبت جهانی یونسکو رسیده‌است، در مدارک موجود نمی‌توان براساس معیارهای رایج فعلی در ثبت جهانی، برآوردی که بتواند اهمیت این دیوارنگاره را از دید امروز یونسکو به تصویر بکشد، فراهم ساخت. اما آنچه مسلم است در پرونده ثبت میراث جهانی این اثر، ردپای ارزش دیگری آشکارا مشاهده می‌گردد که همان ارزش زیبایی‌شناسانه اثر جدای از افسانه‌هایی است که به آن نسبت داده‌اند (Ralista, 2010)، (تصویر ۷).

برای انسجام‌بخشی مطالب این بخش، مواردی که در پرونده‌های ثبت جهانی آثار خارج از ایران به عنوان شاخصه‌های ارزشی دیوارنگاره‌ها یادشده، در جدول ۲ بطور خلاصه ارائه شده‌است.

تصویر ۷. نقاشی شام آخر، ۱۴۹۸-۱۴۹۵، تمپرا و تکنیک‌های مختلف بر اندود. ۴۶۰ × ۸۸۰ سانتی‌متر، صومعه سانتا ماریا delle Grazie، میلان (upload.wikimedia.org)

تصویر ۶. دیوارنگاره‌های موجود در یکی از دخمه‌های دره رودخانه روسنسی (http://whc.unesco.org/en/list/45/gallery/)

شاخصه‌های ارزشی	نام اثر ثبت شده جهانی						
	قدمت (سن اثر)	تاریخ (دستاوردهای تاریخی)	کمیت (تعداد دیوارنگاره)	موضوع	سلامت و نحوه حفاظت خوب	دارابودن زیبایی‌شناسی	نوآوری در اجرا
	✓	✓		✓	✓	✓	
	✓		✓				
	✓				✓		✓
	✓	✓				✓	✓
	✓	✓	✓			✓	
	✓	✓		✓	✓	✓	✓

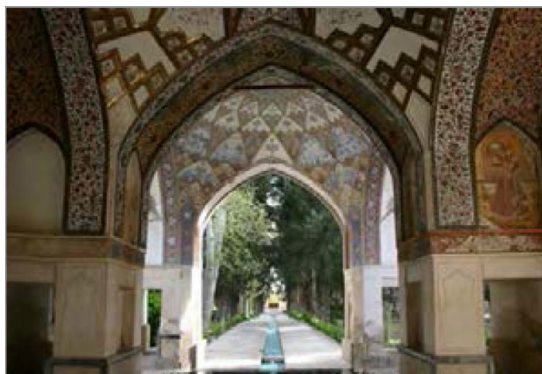
(نگارندگان)

نامزدی میراث جهانی را به تزیینات این بنا نسبت دهند. حال آنکه ضمن توجه به ویژگی‌های معماری و جایگاه سنت معماری آن در تاریخ هنر اسلامی و رفعت ابعاد گنبد و سازه آن، تنها به این نکته اشاره شده که این بنا دارای تزیینات کاشی کاری شاخص و گچبری‌های رنگ شده است. چیزی که در بیشتر بناهای ایرانی موجود بوده ولی در حال حاضر چیزی از آن باقی‌نمانده است (whc.unesco.org/en/list/1188/documents)، (تصویرهای ۱۱ و ۱۲).

براساس آنچه آورده شد و قیاسی که صورت پذیرفت، سند و مدرکی بر بی‌توجهی به آثار دیوارنگاری کشور در طول تاریخ وجود داشته و لذا آن آثار نتوانسته‌اند به عنوان عامل بالقوه‌ای نیرومند برای ثبت بناها در فهرست میراث جهانی باشد. البته تأکید بر اهمیت دیوارنگاره‌ها با استفاده از اصلاح رویکردهای قبلی و به کار بردن اندیشه‌های قدرتمند نوین

کاخ‌هایی وجود دارند که از لحاظ تکنیک و تراکم دیوارنگاری در ایران زبانزد و شاخص هستند. با مراجعه به اسناد ثبت جهانی باغ‌های ایرانی می‌توان بهره‌گیری از تجربه دو هزارساله در طراحی چهارباغی، نبوغ و خلاقیت ایرانیان در استفاده از منابع آبی در جغرافیای گرم و خشک فلات مرکزی ایران و مواردی از این دست را یافت. در مراحل بعدی معرفی، اشاره‌ای هر چند مختصر به وجود عناصر تزیینی در باغ چهلستون اصفهان و ارم شیراز شده است که هر یک جداگانه براساس تعاریف جهانی، یک یادمان به حساب آمده و دارای جنبه‌های روایتی، تاریخی، قدمتی و زیبایی‌شناسی متنوعی هستند (whc.unesco.org/en/list/1372/documents)، (تصویرهای ۹ و ۱۰).

نمونه دیگر، گنبد سلطانیه با دارابودن طیف وسیعی از تزیینات معماری است که طبیعتاً انتظار می‌رود بخشی از متن سند

تصویر ۹. بخشی از فضای داخلی شتر گلو در باغ فین کاشان (نگارندگان).

تصویر ۸. نقاشی‌های تمپرای سردر قیصریه با موضوع حمله ازبک‌ها، قرار گرفته در ضلع شمالی میدان نقش جهان اصفهان (نگارندگان).

و روش‌های اصولی معرفی و حفظ و مرمت آنها، می‌تواند ذهنیت برخوردار کمیته میراث جهانی را به سمتی هدایت نماید که امتیاز ثبت بناهای ایرانی را به واسطه دیوارنگاره یا ثبت مکتب دیوارنگاری سنتی ایرانی به عنوان میراث جهانی فراهم آورد. در این راستا احیای ارزش‌های آثار باقی‌مانده با بهره‌گیری از بازخوانی و رصد اندیشه‌های حفاظتی جهان و استفاده از قابلیت‌های بومی، مدنظر است.

با توجه به نمونه‌هایی از آثار موجود در کشور ایران و خارج از مرزهای کشور و مقایسه میان آنها که پیش از این گفته شد، به این نکته پی برده می‌شود که دیوارنگاره‌ها از منظر میراث جهانی شرایط ویژه‌ای را از لحاظ نگهداری، حفاظت و مرمت نیازمندند. بطوری که تفاوت در رویکردهای یونسکو در روند ثبت آثار ایران و جهان از منظر دیوارنگاره‌ها به وضوح قابل تشخیص است.

رویکردی برای ثبت دیوارنگاره‌های ایرانی به عنوان میراث دیوارنگاری

برای هویت دادن تمام و کمال به دیوارنگاره‌های یادبودی و شاخص ایران، آن گونه باید عمل نمود تا اثر معماری که دیوارهایش حامل دیوارنگاره‌های شاخص و منحصر به فرد است، به واسطه دیوارنگاره‌ها ثبت گردد. به دنبال ثبت ارزش‌ها و ویژگی‌های مکتب دیوارنگاره‌های یادمانی که شاید از نظر مفاهیم در مرز ملموس و ناملموس قرار داشته باشند، نگرشی فراتر به بحث می‌نشیند. در این راستا لازم است تا بازخوانی ارزشی دیوارنگاره‌های ایرانی صورت پذیرد و سپس براساس ارزش گذاری‌ها، طرح‌های حفاظتی و مرمتی با هماهنگی متخصصان بین‌المللی و بومی ارائه گردند.

اگر بخواهیم بطور کلی و گذرا به برخی از شاخصه‌هایی اشاره کنیم که به عنوان شاخصه‌های ارزشی قیدشده در اسناد ثبت جهانی دیوارنگاره‌ها در نظر گرفته شده‌اند، لازم است

برخی از ویژگی‌های ممتاز دیوارنگاره‌ها را نام برده تا برآوردی کلی از فضای این مبحث برای خواننده فراهم گردد. اگرچه این ویژگی‌ها و قابلیت‌ها به وضوح مشخص هستند اما مطالبی که پیرامون آنها در اسناد مربوط ثبت میراث جهانی وجود دارند، می‌توانند کمیّت و کیفیت حضور دیوارنگاره‌ها را به عنوان عامل ارزشی در ثبت جهانی مشخص نمایند. حال با توجه به آنچه بیان شد، می‌توان گفت یک دیوارنگاره قادر است:

۱. یک شاهکار بی‌همتای لحاظ نبوغ و استعداد بشری باشد؛ صرف نظر از ماهیت و منشأ این قابلیت از لحاظ ذاتی یا اکتسابی بودن این نبوغ اگر این استعداد ظرفیتی برای رام کردن و چیره‌شدن بشر بر واقعیت در نظر گرفته شود، دیوارنگاره‌ها بدون استثنا کم و بیش از این قابلیت بهره می‌برند. به همین دلیل، می‌توان نمونه‌های بی‌شماری از آثار هنرمندان بزرگ جهان و ایران را نام برد که همگی در جایگاه خود از این قابلیت بهره برده‌اند. برای نمونه، رضا عباسی هنرمندی که بدیعه‌نگار مکتب اصفهان به شمار می‌آید نوعی نوآوری را برای سنت نگارگری ایرانی پدید آورد که بی‌شک از نبوغ و استعداد وی منشاء گرفته است.
- اثر هنرمندی خاص و پراوازه باشد که از شهرت وی بهره‌برد؛ اگرچه رابطه اثر و هنرمند رابطه‌ای دو سویه است و نمی‌توان تنها ارزش یک اثر را وامدار خالق آن دانست بلکه یک هنرمند آوازه خود را نیز از آثار خود می‌گیرد اما نمونه بناهایی که به واسطه وجود آثار هنرمندی خاص در فهرست میراث جهانی ثبت شده‌اند، کم نیستند. برای نمونه، زیارتگاه کلیسای ویز ۲۷ از آثار ثبت شده جهانی در کشور آلمان، دارای تزئینات و گچبری‌های رنگی است که به واسطه اینکه خالق آنها دومینیوکوس زیمرمن ۲۸ و برادرش یوهان باپتیسست ۲۹ نقاش حاکم باواریا و مکس-امانوئل ۳۰ بودند، اهمیتی ویژه در ثبت جهانی یافته‌اند

تصویر ۱۰. بخشی از دیوارنگاره‌های یادمانی و پرشمار صفوی در کاخ چهلستون (نگارندگان).

در آورد، همیشه ماهیت رمزآلود عنصر زمان برای وی نوعی حس ناتوانی را دیکته می کرده است. بنابراین اگر اثر مسیری طولانی را در تاریخ گذرانده باشد از دیدگاه بشر، آن اثر واجد احترام و ارزش است. در مثال‌های جهانی ثبت شده که در بخش دوم مقاله بررسی شدند، اهمیت ویژگی قدمت در توصیفاتی که یونسکو در پرونده‌های ثبت جهانی خود آورده مشخص است.

۴. بسته به موضوع اثر دربردارنده مفاهیم مذهبی و آئینی باشد و در پی آن جنبه تقدس یابد؛ اعتقادات مذهبی رابطه‌ای مستقیم با فطرت انسان دارند و از خواسته‌های جدایی‌ناپذیر فطرت او هستند بنابر این نمی‌توان مذهب را از انسان جدا کرد. در این راستا، انسان برای اعتبار بخشیدن به اعتقادات فطری خود، از ابزارهای گوناگونی که یکی از آنها هنر است بسیار استفاده نموده است. دیوارنگاره‌ها از بهترین این رسانه‌ها است که نمونه‌های مثال‌زدنی بی‌شمار آنها در طول تاریخ مورد استفاده بشر بوده‌اند. نقاشی‌های دوران مذهبی بیزانس، رنسانس اروپا و نقاشی‌های مذهبی موجود در تکیه‌ها از این دست آثار هستند.

۵. برای یک ملت جنبه آرمانی و ملی داشته باشد؛ این ویژگی که رابطه مستقیمی با موضوع نقاشی دارد از خصوصیتی نشأت می‌گیرد که به واسطه آن، دیوارنگاره

(UNESCO Nomination file 271). افزون بر اینها، نقاشی شام آخر در کلیسای سانتاماریا دل گرازی را به دلیل اینکه اثر بدیع و معروف لئوناردو داوینچی است، نمی‌توان خارج از این ویژگی دانست.

۲. متعلق به دوره‌ای خاص از منظر تاریخی باشد که به آن ویژگی برجسته‌ای بخشد؛ آنچه در این ویژگی مورد توجه قرار می‌گیرد، سرگذشتی است که اثر با قدمت خود آن را حمل می‌کند. در عین حال آن اثر، دربردارنده نقطه عطفی باشد که ساختارهای پیشین را پشت سر گذاشته و جلوه‌گر حرکتی نوین در فرهنگ بشری باشد. این حرکت فرهنگی می‌تواند در لایه‌های تکنیکی و موضوعی اثر کم و بیش مستتر یا آشکار باشد. تحولات برجسته از لحاظ فن اجرای نقاشی یا گرایش‌های موضوعی که تا پیش از آن رایج نبوده، همیشه به عنوان نقاط عطف فرهنگ و هنر انسان مورد توجه بوده‌اند. آثاری که نمایشگر چنین تحولاتی‌اند، در نوع خود ارزشمند هستند. در نمونه‌های پیشین، مرکز تاریخی شهر بروژ و نقاشی‌های دخمه‌های نقاشی شده دره رودخانه روسنسکی از آثار دیوارنگاری بودند که به واسطه تحول در شیوه ارائه مضامین و اسلوب در پرونده‌های ثبت جهانی، به عنوان نقاط عطف حرکت فرهنگی - هنری بشر از آنها یاد شده است.

۳. از منظر تاریخ آفرینش اثر، دارای طول عمر قابل توجهی باشد؛ آنچه ویژگی حاضر را از مورد قبلی متمایز می‌سازد، این است که طول عمر به تاریخ تولد دیوارنگاره نظر داشته و نه به اثرات متقابل زمان و دیوارنگاره در طی سالیانی که از زندگی اثر می‌گذرد. ریشه طرز فکر قدمت ارزش بیشتر را بایستی در نهاد انسان و شکل رابطه او با زمان دانست. شاید بتوان ادعا کرد، از آنجاکه بشر نتوانسته بر زمان تسلط یابد و آن را در کنترل خود

تصویر ۱۲. فضای داخلی عمارت سلطانیه که سراسر با عناصر تزئینی آذین شده است (نگارندگان).

تصویر ۱۱. نمونه‌ای از عناصر تزئینی بنای سلطانیه (نگارندگان).

برای یک گروه انسانی باعث مباهات، واجد احترام و ارزشی غرورآمیز می‌شود. برای نمونه، نقاشی‌هایی که از لحاظ موضوعی آمیخته با فتوحاتی مانند دیوارنگاره پیروزی نادرشاه در جنگ کرنال واقع در کاخ چهلستون، رهایی‌ها و اکتساب استقلال سیاسی هستند، دارای ویژگی یادشده هستند.

۶. بسته به موضوع نقش روایتی داشته و به واقعه‌ای خاص اشاره کند که در نتیجه خاطره‌ای را نیز در نهاد مخاطب زنده نماید؛ نقش روایتی دیوارنگاره‌ها از همان آغاز شکل‌گیری آفرینش هنری انسان، مورد بحث منتقدان هنری و مورخین هنر بوده‌است. دیوارنگاره‌ها یکی از بهترین ابزارهای روایت‌کننده وقایع مربوط به کتاب‌های مقدس، صحنه‌هایی از داستان‌های حماسی یا ادبی و مواردی از این دست هستند.

۷. دارای تکنیک و فن اجرایی خاص و منحصر به فرد باشد؛ بدیهی است که نوآوری‌هایی که گاهی در تکنیک و اسلوب اجرای دیوارنگاره‌ها رخ می‌نمایند، می‌توانند نشان‌دهنده ظهور مکتب هنری خاصی باشند که اثر را واجد ارزشی دوچندان کنند. برای نمونه، اسلوب قلم‌گیری و تکنیک اجرای نگاره‌ها توسط رضا عباسی، آثارش را طلایه‌دار ظهور مکتب نوینی به اسم مکتب اصفهان کرد که نقطه عطفی را در نگارگری ایرانی پدید آورد.

۸. در نهایت ولی پر اهمیت‌تر آن که دارای درجه‌ای از اصالت باشد که بخشی از ارزش خود و بنایی که حامل آن است، وامدار این اصالت و سلامت باشد؛ این ویژگی و به خصوص نقشی که دانش حفاظت و مرمت در حفظ این اصالت ایفا می‌کنند، همگی نقشی بنیادین در نحوه نگرش دیده‌بانی میراث جهانی برای نامزدی و ثبت جهانی آثار دارند.

اگرچه دلیل این کم‌توجهی سازمان علمی-فرهنگی ملل متحد به دیوارنگاره‌های ایرانی، از علت‌های مختلفی ناشی می‌شود که پرداختن به آن خود مبحثی مفصل و مجزا را می‌طلبد. در راستای تأکید اهمیت ویژگی آخر، اصالت، بایستی به این نکته توجه کرد که انجام عملیات مرمتی در بناهایی که به ثبت جهانی رسیده‌اند، از حساسیت ویژه‌ای برخوردار است. چراکه در هر صورت دیده‌بان میراث جهانی نحوه عمل را زیر نظر دارد اما این حساسیت، ظاهراً در مورد دیوارنگاره‌های ایرانی وجود ندارد. دلیل این ادعا با نظر به

تفاوت رویکرد یونسکو نسبت به نمونه‌های ثبت‌شده میراث جهانی غیر منقول ایران و جهان مشخص می‌شود. براساس اهمیت و حساسیتی که دیوارنگاره‌ها در فرایند ثبت آثار غیر منقول از منظر یونسکو در جهان دارند و نیز بنا بر نمونه‌هایی که در بخش دوم مقاله حاضر درباره اهمیت دیوارنگاره‌ها در فرایند ثبت جهانی آثار جهان به آن پرداخته شد، به نظر می‌رسد که اصالت دیوارنگاره‌ها نقشی کلیدی داشته و شاید برجسته‌ترین ارزش برای یک دیوارنگاره از نظر آن سازمان، در نظر گرفته می‌شود. از طرفی نیابستی نشناختن دیوارنگاره‌های ایرانی توسط آن سازمان یا ضعف اطلاع‌رسانی و کمبود منابع اطلاعاتی مرتبط در کشور را از تنها عوامل اصلی کم‌توجهی به دیوارنگاره‌های ایرانی دانست. چراکه با مراجعه به بیشتر دیوارنگاره‌های برجسته ایران می‌توان به وضوح بی‌توجهی به سلامت آنها یا مشکلات اقدامات حفاظتی خصوصاً مرمت‌ها و دستکاری‌های ناشیانه که اصالت این گونه از آثار را زیر سؤال برده‌است، مشاهده کرد. البته به دلیل کمبود اسناد مرمتی موجود در ارگان‌های مربوط به امر حفاظت و مرمت، پیمایش روند این دخل و تصرفات امکان‌پذیر نبوده‌است. از دیگر سو، حضور برخی از نقاشان که کوچک‌ترین دانش فنی و نظری را درباره حفاظت و مرمت در کارگاه‌های مرمت دیوارنگاره‌ها نداشته‌اند، خود معضلی افزون برای آن بوده‌است. این دستکاری‌ها شامل تمامی رورنگی‌ها و موزون‌سازی‌هایی است که نه تنها رنگ‌های اصیل هنرمند را پنهان ساخته، ماهیت زیبایی‌شناسانه آثار را هم تحت‌الشعاع قرار داده‌اند. چراکه در نمونه‌های ثبت‌شده جهانی که دیوارنگاره‌ها در فرایند ثبت آنها نقشی بنیادین داشته‌اند، استانداردهای بالای حفاظتی و مرمتی به کار گرفته شده‌است. لذا هنگام نامزدسازی اثر در صورتی که اصالت‌های مرتبط با سازه و اصالت‌های دیوارنگاره‌ها مورد حساسیت قرار گیرند، نه تنها سازه برای ثبت آماده‌سازی می‌گردد بلکه دیوارنگاره‌ها نیز براساس دستورالعمل‌های مرتبط بایستی با حساسیت ویژه‌ای آماده و مهیا شوند. بنابراین کم‌دیده‌شدن یا واضح دیده‌نشدن دیوارنگاره‌های شاخص در بناهای ثبت جهانی ایران، کمبود توجهات حفاظتی و مرمتی و کمبود این توجهات، لطمه‌دیدن اصالت را به دنبال خواهد داشت.

نتیجه‌گیری

براساس معیارهای یونسکو در ثبت میراث جهانی که دیوارنگاره‌ها می‌توانند در آنها نقشی بنیادی ایفاکنند، همچنین قابلیت‌های ذاتی دیوارنگاره‌ها در برخورداری از ارزش‌های گوناگون و نیز اشاره به اهمیت آنها در اسناد مدون و دسته‌بندی شده که یونسکو در آیتم‌های فهرست میراث جهانی در اختیار عموم قرار داده‌است، دیوارنگاره‌ها می‌توانند بسته به شرایطشان اهمیتی بنیادی در ثبت بناها در میراث جهانی داشته‌باشند. نمونه‌های موجود شاهی بر این مدعا هستند. این جنبه‌ها می‌توانند از جنس ارزش‌های گوناگونی (مادی و معنوی) مانند تعداد دیوارنگاره، ابعاد، قدمت، ویژگی‌های زیبایی‌شناسانه، نوآوری‌های تاریخی، مضمونی و تکنیکی، وضعیت سلامت و اصالت یا هر مورد دیگری غیر از آنها باشد. نکته شایان توجه از مقایسه این نمونه‌ها و تعیین اهمیت و نقش دیوارنگاره‌ها در آثار ثبت‌شده ایران با نمونه‌های اروپایی این است که آثار ایران آن‌چنان که باید و شاید در محور توجه قرار نگرفته‌اند. این درحالی است که به نظر می‌رسد دیوارنگاره‌های موجود در ایران براساس ویژگی‌هایی که دارند، شایسته آن هستند که خود به تنهایی در فهرست میراث جهانی ثبت‌شوند. این قابلیت‌ها مشتمل بر ارزش‌هایی است که از جنبه‌های مختلف ملموس یا ناملموس اثر سرچشمه گرفته‌اند. از این‌رو، به نظر می‌رسد با تدوین اصول و مبانی مرمت می‌توان در جهت ثبت جهانی آثار دیوارنگاری یا بنای حامل آنها (میراث ملموس) یا سنت آن (میراث غیر ملموس) گام برداشت. در این راستا، بازخوانی و احیای ارزش‌های دیوارنگاره‌های ایرانی با استفاده از ابزار اندیشه، رصد نظریات جهانی، زبان الگوی بومی و به کارگیری اصول تکنیکی و اجرایی درخور، قابل اجراست تا مسیری هموار برای ثبت آثار کشور یا اسلوب سنتی دیوارنگاری ایرانی در میراث جهانی فراهم‌آید. البته ظرایف چگونگی انجام این کار، ادامه این مبحث خواهد بود.

پی‌نوشت

- 1- Philippot
- 2- Brandi
- 3- France-Lanord
- 4- Mora et. all
- 5- The Athens Charter, 1931
- 6- The Hague Convention, 1954
- 7- The Venice Charter, 1964
- 8- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972
- 9- ICOMOS Statutes, 1978
- 10- Alois Reigl
- 11- William D.Lipe
- 12- Bruno S. Frey
- 13- English Heritage
- 14- Burra Charter
- 15- Serengeti
- 16- Great Barrier Reef
- 17- Churches of northern Moldavia
- 18- The Capital Cities of the Koguryo Kingdom
- 19- Etruscan necropolises of Tarquinia and Cerveteri
- 20- Painted Churches in the Troodos Region
- 21- The Historic Town of Brugge
- 22- LOM Roussenski
- 23- Ivanovo
- 24- Tarnovo
- 25- Church and Dominican Convent of Santa Maria delle Grazie

۲۶- تمپرا از ریشه فعل temper به معنای "به ثبات و پایداری مورد نظر رساندن" گرفته شده است. بنا بر این معنای لغوی، اگرچه تمپرا دارای پایداری ذاتی خوبی است، اما رنگی شکننده و نسبتاً غیرقابل انعطاف به حساب می‌آید و برای تکیه‌گاه‌های صلب مانند چوب یا نقاشی دیواری مناسب است. تمپرا در اصطلاح به نوعی رنگ‌ماده جسمی اطلاق می‌شود که به‌وسیله خود هنرمند تهیه شده و هم در نقاشی‌های دیواری و هم سه‌پایه‌ای کاربرد دارد. این رنگ نسبت به رنگ‌ماده روغنی، به سرعت خشک شده و از رنگدانه مخلوط با یک بست مخلول در آب تهیه شده است.

- 27- Pilgrimage church of Wies
- 28- Dominikus Zimmermann
- 29- Johann Baptist
- 30- Max-Emmanuel

منابع و مآخذ

- فیلدن، ب.، یوکا یوکیلتو. (۱۳۸۲). *رهنمودهای مدیریت برای محوطه‌های میراث فرهنگی جهان*، ترجمه سوسن چراغی، تهران: اداره کل آموزش، انتشارات و تولیدات فرهنگی کشور، سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه) و معاونت معرفی و آموزش.
- Brandi, C. (1963). "Il trattamento delle lacune e la Gestalt-psychology," *Studies in Western Art: Acts of the Twentieth International Congress of the History of Art*, ed. Mmard Meiss et al., *Problems of the Nineteenth and. Twentieth Centuries*, vol, 4 Princeton: Princeton University Press, 146-51.
- Brandi, C., "Il ristabilimento dell'unita potenziale dell'opera d'arte," *Bollettino dell'Istituto Centrale del Restauro* 2 (1959): 3 -9.
- international.icomos.org/newsicomos/news1991/1999-9-3.pdf
- Brandi, C., "TI restauro dell'opera d'arte secondo l'istanza della storicita," *Bollettino dell'Istituto Centrale del Restauro* 11-12 (1952): "5-'9; and his *Struttura e architettura* (Turin: Einaudi, 1967), 225-32.
- Brandi, C., *Teoria del restauro* (Rome: Edizioni di Storia e Letteratura, 1963; reprint, Turin: G. Einaudi, (1977), chap. 6; originally published as "II restauro dell'opera d'arte secondo l'istanza estetica 0 dell'artisticita," *BoUettino dell'Istituto Centrale del Restauro* T3 ('953): 1-8. Used by permission of Ctulio Einaudi editore s.p.a. Translated by Gianni 'Ponti with Alessandra Melucco Vaccaro.
- English Heritage. (1997). *Sustaining the historic environment: New perspectives on the future. English Heritage Discussion Document*. London: English Heritage.
- France-Lanord, A. (1996). Knowing how to question the object before restoring it. In: Nicholas Stanley Price, M. Kirby Talley Jr., and Alessandra Melucco Vaccaro (eds), **Historical and philosophical issues in the conservation of cultural heritage**. Los Angeles: The Getty Conservation Trust.
- Frey, B. (1997). The evaluation of cultural heritage: Some critical issues. In: M. Hutter and I. Rizzo (ed.), **Economic perspectives on cultural heritage**. London: Macmillan.
- 12th General Assembly "The Wise Use of Heritage - Heritage and Development": Mexico City, Mexico, 1999 (Accessed 03 January 2013) URL: <http://www>.
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 17- 21 November 1972, Paris, France. (Accessed 08 January 2013) URL: <http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>

- ICOMOS principles for the preservation and conservation/restoration of wall paintings, 5th and final draft for adoption at the ICOMOS General Assembly, Victoria Falls, October 2003, (Accessed 01 December 2012) URL: http://www.international.icomos.org/victoriafalls2003/wall_eng.htm
- ICOMOS Statutes, adopted by the 5th General Assembly on 22 May 1978 in Moscow, Moscow, Soviet. (Accessed 09 December 2012) URL: http://www.international.icomos.org/publications/EN_Statuts_1978_20110301.pdf
- Lipe, W. (1984). Value and meaning in cultural resources. In: H. Cleere (ed.), **Approaches to the archaeological heritage**. New York: Cambridge University Press.
- Mora, P.; Mora, L.; and Philippot, P. (1977). The conservation of wall paintings. Bologne, Ed. Compositori, ICCROM.
- Philippot, P. (1972). Historic preservation: Philosophy, criteria, guidelines. In: Sharon Timmons (ed.), **Preservation and conservation: Principles and practices (Proceedings of the North American International Regional Conference)**, Williamsburg, Virginia, and Philadelphia, Pennsylvania, 10-16 September.
- Ralitsa - Sep 24 2010. "Santa Maria delle Grazie & The Last Supper, Piazza Santa Maria delle Grazie, Milan. Attractions - Time Out Milan". Timeout.com. Retrieved 2011-09-12.
- Reigl, A. (1902). The modern cult of monuments: Its character and its origins. (trans. D. Ghirardo and K. Forster). **Oppositions**, 25: 21-51
- The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments (1931). Athens, Italy
- The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance 1999 (Accessed 30 September 2012) URL: http://www.heritagecouncil.ie/fileadmin/user_upload/IWTN_2012/BURRA_CHARTER_1999.pdf
- The criteria for UNESCO world heritage selection URL: <http://whc.unesco.org/en/criteria>
- The Grove Dictionary of Art Online, "Conservation and restoration", L. Macy (ed.). (Accessed 27 February 2003) URL: <http://www.groveart.com>
- The Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, Hague, Netherlands, May 14, 1954, (Accessed 29 December 2012) URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Hague_Convention_for_the_Protection_of_Cultural_Property_in_the_Event_of_Armed_Conflict
- The Venice Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites, 31 March 1964, Venice, Italy, (Accessed 12 September 2012) URL: http://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf
- UNESCO Nomination file 1135, "Capital Cities and Tombs of the Ancient Koguryo Kingdom" (Accessed 07 September 2012) URL: <http://whc.unesco.org/en/list/1135/documents/>
- UNESCO Nomination file 115, "Meidan Emam, Esfahan" (Accessed 17 September 2012) URL: <http://whc.unesco.org/en/list/115/documents>
- UNESCO Nomination file 115, "Pilgrimage church of Wies" (Accessed 12 April 2013) URL: <http://whc.unesco.org/en/list/271/documents>
- UNESCO Nomination file 1158, "Etruscan necropolises of Tarquinia and Cerveter" (Accessed 07 September 2012) URL: <http://whc.unesco.org/en/list/1158/documents>

- UNESCO Nomination file 1188, "Soltaniyeh" (Accessed 17 September 2012) URL: <http://whc.unesco.org/en/list/1188/documents>
- UNESCO Nomination file 1372, "The Persian Garden" (Accessed 07 September 2012) URL: <http://whc.unesco.org/en/list/1372/documents>
- UNESCO Nomination file 351, "Painted Churches in the Troodos Region" (Accessed 23 September 2012) URL: <http://whc.unesco.org/en/list/351/documents>
- UNESCO Nomination file 45, "Rock-Hewn Churches of Ivanovo" (Accessed 21 September 2012) URL: <http://whc.unesco.org/en/list/45/documents>
- UNESCO Nomination file 598, "Churches of northern Moldavia" (Accessed 07 September 2012) URL: <http://whc.unesco.org/en/list/598/documents>
- UNESCO Nomination file 996, "The Historic Town of Brugge" (Accessed 15 September 2012) URL: <http://whc.unesco.org/en/list/996/documents>

Archive of SID